

Judiska inslag i det kristna Etiopien

Witold Witakowski

Uppsala

Det finns knappast någon kyrka i världen som är så trogen Gamla Testamentets anda som den Etiopiska ortodoxa kyrkan. Alltsedan denna kyrka "upptäcktes" började den beskyllas av européer för sina judiska inslag. En tysk pilgrim, Felix Faber, som besökte Jerusalem på 1480-talet, där han bekantat sig med den etiopiska kolonin, skrev att etiopierna är korrupta med fördärvade sedvänjor, t. ex. omskärrelse, som de har gemensamt med judarna, saracenerna och jakobiterna.¹ Den spanske jesuiten Pedro Páez, som var påvens sändebud i Etiopien, och därtill en av de mer finkänsliga (d. 1622), ansåg att hela den etiopiska kulturen var av judiskt ursprung,² medan den portugisiska jesuiten Jerónimo Lobo, som vistades i landet 1625-34, förkastade den etiopiska kristendomen genom att hävda att denna är ingenting annat än en blandning av judisk och muslimsk vidskepelse med vilken etiopierna har förvanskat de rester av den kristna religionen som de behållit.³

Mot detta ganska enstämmiga fördömande restes bara enstaka röster till försvar av den etiopiska kristendomens ortodoxi. Richard Simon, välkänd för sin bibelkritik, skrev 1684: "När det gäller lördagen och det stuvade fläsket är detta inte något unikt för etiopierna. Hela den österländska kyrkan praktiserar detta utan att man kan beskylla den för judaisering, ty lördagen, enligt de gamle reglerna, är en festlig dag på samma sätt som söndagen... När det gäller förbudet att äta blod, är detta en regel från Nya Testamentet som även var i bruk i den västerländska kyrkan."⁴

Den allmänt rådande åsikten var emellertid att Etiopien i början hade varit judaiserat varpå senare en fernissa av kristendom lagts. När på 1500-talet fälashaernas, "de svarta judarnas" existens i Etiopien blev känd, fick man ytterligare ett argument till stöd för tesen om det judiska substratet.

Idag är man kanske mindre benägen att betvivla den etiopiska kristendomens äkthet, och att bli indignerad över de judiska inslagen. Men icke desto mindre består själva fenomenet

---

¹ *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, ed. Hassler, Stuttgart 1843, 351; E. Cerulli, *Etiopi in Palestina: storia della comunità etiopica di Gerusalemme*, vol. I, Roma 1943, 313.

² Pêro Pais [= Páez], *Historia da Etiopia*, Porto 1944-46, II, 9; E. Ullendorff, Hebraic-Jewish elements in Abyssinian (Monophysite) Christianity, *Journal of Semitic Studies* 1 (1956), 218.

³ J. Lobo, *Histoire d'Ethiopie*, fransk övers., Paris 1728, 76; M. Rodinson, Sur la question des "influences juives" en Éthiopie, *Journal of Semitic Studies* 9 (1964), 11.

⁴ Le Sieur de Moni [Richard Simon], *Histoire critique de la créance et des coutumes des nations du Levant*, Francfort 1684, 134f; M. Rodinson, *ibid.*

varför vi nu måste titta något närmare på de judiska inslagen som man tidigare var så förvånad över att finna.

Inhemska traditioner om det judiska ursprunget

Etiopierna har sedan länge ansett sig vara de gamla israeliternas arvtagare. De kallas ofta 'Israels barn' (*däqiqä ʿIsraʿel*). I den icke-officiella historiografen, närmare bestämt i den s.k. *Förkortade krönikan* (1500-talet), sägs det att innan landet kristnades på 300-talet, var dess invånare bekännare av den mosaiska lagen (*həggä 'Orit*).⁵ I ett viktigt verk i den inhemska moderna men traditionella historiografen, *Aläqa Tayyä Gäbrä Maryams* (d. 1924) *Det etiopiska folkets historia (Yä-Ityopya həzb tarik)* publicerat 1922, anges att Amhara-folket härstammar från "Sems stam, Joqtans ättlingar och Israels ras" (*yä-ʿIsraʿel zäročč*).⁶ I ett kapitel skildrar författaren hur Israels stam (*nägädä ʿIsraʿel*) under ledning av kung Salomos son kom till Etiopien.⁷ Denna berättelse härstammar från en legend som vi strax skall återkomma till.

I den så kallade *Confessio Claudii*, vilken vi också ska återkomma till, kallas kungen Gälawdewos' (Claudius', 1540-1559) förfäder "israelitiska". Denna släktskap antyds också i Yohannes den 4:des (1871-89) titel *nəgusä Səyon* - "Sions kung". Jacques Faitlovitch, som i början av seklet studerade fälashaer i Etiopien, skriver i en av sina böcker⁸ att när han träffade Menilek II (1889-1913) och visade honom sin översättning av ett fälashaverk, *Moses död (Motä Muse)* till hebreiska,⁹ insisterade kejsaren på att få höra honom recitera texten på "förfädernas språk". Vid ett annat tillfälle, 1908, frågade samme kejsare Faitlovitch vem han var, och på hans svar att han var en israelit, sade kejsaren: "Och jag är israeliternas konung."

Denna medvetna anknytning till det gamla Israel kan i stor utsträckning förklaras med en legend, som är väldigt populär i landet, och nedskriven i en bok kallad (*De etiopiska*)

---

⁵ *Tänäsee 106: eine Chronik der Herrscher Äthiopiens*, [hrsg. v.] F.A. Dombrowski, (Äthiopistische Forschungen 12A), Wiesbaden 1983, f.1va: *həzbä 'Ityopya bə-wəʿstu mäwaʿəl nəbäru ʿenzä yäʿaqəbu həggä 'Orit*.

⁶ Tayyä Gäbrä Maryam, *Yä-ʿItyopya həzb tarik: History of the People of Ethiopia*, transl. by G. Hudson & Tekeste Negash, (Uppsala Multiethnic Papers 9), Uppsala 1987, 28-29.

⁷ *Ibid.*, 36-37ff.

⁸ J. Faitlovitch, *Quer durch Abessinien: meine zweite Reise zu den Falaschas*, Berlin 1910, IXf, 133.

⁹ *Mota Musé: texte éthiopiens, traduit en hébreu et en français...*, par J. Faitlovitch, Paris 1906.

Konungarnas härlighet (*Kəbrä nǣgäst*), blivit ett nationellt epos.¹⁰ Här berättas det i anknytning till 1 *Kungaboken* 10,1-13, och 2 *Krönikeboken* 9,1-12 om Drottningens av Saba besök hos konung Salomo i Jerusalem. Makeda, Drottningen av Södern, som hon är kallad här, betraktas som Etiopiens härskarinna. Salomo bjöd henne på en måltid där hon serverades starkt kryddad mat. Eftersom drottningen skulle sova nära Salomo, avkrävde hon honom löftet att inte förgripa sig på henne. Detta lovade kungen under villkor att hon inte skulle ta någonting som var hans, vilket drottningen gick med på. Samtidigt lät kungen sätta ett kärl med vatten bredvid hennes säng. Under natten vaknade drottningen mycket törstig och, utan att misstänka någon fälla, försökte dricka vattnet. Salomo väntade förstås på drottningens formella löftesbrott och på grund av detta ansåg sig vara befriad från sitt löfte. Som ett resultat av händelsen födde drottningen efter hemkomsten en son som fick namnet Menilek.¹¹ När denne Salomos förstfödde son blev vuxen kom han på besök till sin far och mottogs med stora hedersbetygelser. När han senare bestämde sig att återkomma till Etiopien, befallde Salomo Israels stormän att skicka sina förstfödda söner tillsammans med Menilek. Med sig till Etiopien bortförde de Förbundsarken, som sedan dess förvaras i Axum, det kristna Etiopiens första huvudstad, medan den Förbundsark som därefter fanns i Jerusalem bara var en kopia, allt enligt det nämnda eposet. Så småningom blev Menilek kung, och från honom tar den 'salomoniska' dynastin i Etiopien sin början. Det är således denna legend som gjort att etiopiska kejsare i modern tid ansåg sig vara "israeliter".

I realiteten hade den "salomoniska" dynastin, med Yekuno Amlak som dess förste härskare, kommit till makten 1270 efter att ha avlägsnat från tronen Zagwedynastin. Denna härstammade förmodligen från det kuschitiska agäw-folket, medan 'salomoniderna' var amhara i etniskt hänseende. Trots sina stora insatser för landet på det kulturella planet (t.ex. anlades kyrkokomplexet i Lalibela av en Zagwekung med samma namn, 1100/1200-t.) och trots några av dess härskares fromhet (senare har de helgonförklarats) uppfattades Zagwedynastin av eftervärlden alltid som usurpatörer. 'Salomoniderna' försökte medvetet anknyta sina dynastiska anspråk till de gamla Axumkungarna, men i realiteten vet man ingenting säkert om deras påstådda släktskap. I denna dager kan *Konungarnas härlighet* uppfattas som en propagandaskrift till förmån för den nya usurpatoriska dynastin, som med dess hjälp försökte legitimera sina maktanspråk.

Verket skrevs av en guvernör (*neburä 'ad*) i Axum vid namn Yeshaq under kung Amda Seyons regeringstid (1314-1322). Kanske borde man säga att verket snarare redigerats än skrivits av Yeshaq, i.o.m. att den till stor del är baserad på arabiska (kristna) källor. Olika versioner av legenden om Drottningen av Saba, i judiska, kristna och även muslimska

---

¹⁰ *Kebra Nagast: Die Herrlichkeit der Könige...* hrsg. v./mit deutscher Übers. v. C. Bezold, (Abhandlungen der Bayerischen Akad. der Wissenschaften 23), München 1905; engelsk översättning: *The Queen of Sheba & her only son Menyelek...*, a complete transl. of the *Kebra Nagast* with intr. by E.A.W. Budge, London 1922; om legenden i allmänhet se: E. Ullendorff, *The Queen of Sheba in Ethiopian tradition*, [i:] *Solomon & Sheba*, ed. J.B. Pritchard, London 1974, 104-114; och R. Pankhurst, *Die Königin von Saba in der äthiopischen Tradition*, [i:] *Die Königin von Saba: Kunst, Legende und Archäologie zwischen Morgenland und Abendland*, hrsg. v. W. Daum, Stuttgart 1988, 111-116.

¹¹ Namnet bättre känt i Europa i formen *Menelik*.

kretsar, cirkulerade ju i Mellanöstern under lång tid innan Yeshaq tog sig an legendstoffet.¹² Drottningen av Saba omnämns även i Koranen (sura 27,20-45),¹³ i en episod som förmodligen är baserad på judiska källor (*Targum Sheni av Esther*, 300-talet).¹⁴

Hur som helst måste man konstatera att denna propagandaskrift rönt stor uppskattning i Etiopien, åtminstone under senare sekel. I religionshistoriska termer får man uppfatta det som ett relativt lyckat försök att införa (eller möjligen återinföra) det sakrala kungadömet i Etiopien. Detta medförde bl.a. att alla dynasterna blev 'fångar' av sitt påstådda ursprung, och den kejsrerliga kopian av *Konungarnas härlighet*, dynastins 'palladium', blev ett oundgängligt attribut i maktutövandet. Under den engelska interventionen i Etiopien på 1860-talet (Lord Robert Napiers expedition) efter erövringen av Mäqdäla, kejsaren Tewodros' fäste, togs alla handskrifter från det kejsrerliga biblioteket som krigsbyte till England.¹⁵ Bland dem fanns en kopia av *Konungarnas härlighet*. Ett par år senare skrev kejsaren Yohannes IV till den engelske utrikesministern med en begäran om att få tillbaka denna bok "for in my country my people will not obey my orders without it."¹⁶ Handskriften, som under tiden hade hamnat i British Museum, återlämnades faktiskt till Etiopien (1872).

Legenden om den etiopiska dynastins judiska, salomoniska, ursprung har således spelat en viktig roll i landets politiska liv. Ända till den kommunistiska revolutionen (1974) fanns den med i skolundervisningen och spreds i officiella publikationer. Den har till och med fått laglig sanktion i och med det att i de båda etiopiska konstitutionerna under kejsardörets tid (1931 och 1955) stipulerades att den kejsrerliga tronen evinnerligen skulle tillhöra Haile Sellassies linje, "som utan avbrott härstammar från Menilek I:s dynasti, sonen till Kung Salomo av Jerusalem och drottningen av Etiopien, även känd som Drottningen av Saba."¹⁷

Legenden var förstås allmänt accepterad, och dessutom mycket populär bland folket, om vilket dess olika versioner vittnar (det finns t.ex. en på tigre¹⁸). Den är också ofta avbildad på

---

¹² E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, (The Schweich Lectures 1967), Oxford 1989 (= 1968), 135-139.

¹³ I den arabiska muslimska traditionen, men inte i Koranen, förekommer hon under namnet Bilqis; allmänt om henne i islamisk tradition i W. Daum, *Die Königin von Saba im Islam*, [i:] *Die Königin von Saba ...* (se not 10), 82-104.

¹⁴ B. Ego, *Targum Scheni zu Esther; Übersetzung, Kommentar und theologische Deutung* (Texte und Studien zum Antiken Judentum 54), Tübingen 1996, 73-77 (övers.), hrsg. v. A. Sutzbach, Frankfurt a.M. 1920, A. Klein-Franke, *Die Königin von Saba in der jüdischen Tradition*, [i:] *Die Königin von Saba...* (se not 10), 105-110.

¹⁵ De utgör stammen i den etiopiska samlingen i British Museum, numera British Library, i London.

¹⁶ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible* (se not 12), 75.

¹⁷ Kap. 1, paragraf 2; *The constitution of Ethiopia*, *Nagarit Gazeta*, Addis Ababa, 4. Nov. 1955; Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 139.

¹⁸ E. Littmann (ed.), *The Legend of the Queen of Sheba in the tradition of Axum*, (Bibliotheca Abessinica 1), Leyden 1904.

stora tygpaneler, vantligtvis uppdelade på 44 fält, var och ett avsett för en separat episod.¹⁹ Det är då inte förvånande att även etiopierna i allmänhet anser sig vara israeliternas arvtagare, och att ursprunget till många fenomen kan härledas ur detta förhållande. T.ex. förvaras i Axum, som sagt, Förbundsarken, varför denna stad i den etiopiska traditionen anses vara 'det andra Jerusalem'.²⁰ Som ett annat utslag av detta kan man se Haile Sellassies dynastiska valspråk: "Lejonet av Judas stam har segrat, konungarnas konung av Etiopien" (baserad på Genesis 49,8-9, Jakobs välsignelse av Juda; *mo'a anbäsa zä-'əm-nägädä Yəhuda nəguśā nəgäśt zä-Ityopya*).

Det finns emellertid även **andra judiska inslag** i den etiopiska kulturen och religionen. För det första finner man dem i det klassiska etiopiska **språket** (ge'ez) i form av låneord från judisk-aramaiska eller hebreiska. Eftersom syriska, en annan dialekt av arameiska och mycket nära besläktad med judisk-aramaiska, också är känt som ett språk från vilket en del ord har lånats av etiopiskan,²¹ måste man vara ytterst uppmärksam på de specifika semantiska aspekterna av låneorden i etiopiska för att kunna bestämma om det rör sig om det judiska ursprunget eller det kristna, vilket skulle vara fallet om orden lånats från syriska. Låt oss nämna ett par exempel:

- *məswat* - 'allmosor' kommer från jud.-aram. *miswātā*, plural från *miswah* - 'bud, befallning', som i rabbinsk litteratur antog en specifik betydelse av 'allmosor, välgörenhet', vilken alltså saknas i hebreiska (medan ordet överhuvudtaget inte förekommer i syriska). Detta ord allena skulle, som redan Th. Nöldeke påpekade,²² räcka för att bevisa det judiska inflytandet i Etiopien;
- *-ta'ot* - 'idol, hednisk gud', från jud.-aram. *ta'ut* - 'fel; idol'; i syriska betyder *tā'yūtā* bara 'fel, misstag', vilket således här inte kan komma ifråga såsom *Vorlage*, bortsett från att fonetiskt sett är den syriska formen mer avlägsen;
- *-tabot* - 'ark', både 'Noas ark' och 'Förbundsarken'; från jud.-aram. *tēbō'ūtā*, syriska har ett annat ord;
- *-'Orit* - 'Lagen, Tora eller Pentateuken', är säkerligen lånat från jud.-aram. *'Orit* och inte från syriskan *'Orāytā*;
- *-Gähannäm* - 'Gehenna' ter sig också lånat snarare från judiskt håll (hebr. *Ge-hinnom*) än från kristet, eftersom både syriska *gēhannā* och grekiska *γέεννα* har förlorat *m*-ändelsen.

---

¹⁹ Se ill. 40 i E. Ullendorff, *The Queen of Sheba in Ethiopian tradition*, [i:] *Solomon & Sheba*, (se not 10), efter s. 104; och *Die Königin von Saba ...* (se not 10), 122f (bara 24 fält).

²⁰ *Documenta ad illustrandam historiam, I: Liber Axumae*, ed. & interpr. C. Conti Rossini, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium: Scriptorum Aethiopicum 24, 17), Paris 1910, 72; övers. 87;

²¹ W. Witkowski, "Syrian Influences in Ethiopian Culture", *Orientalia Suecana* 38-39 (1989-90), 191f.

²² Th. Nöldeke, *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1910, 36.

- - 'arb- 'sabbatsafton, fredag', från hebr./aram. 'ereb , snarare än från syr. 'arubtā;
- - fāsh - 'Påsk'; trots ett kristet innehåll troligen också av judiskt ursprung eftersom den syriska motsvarigheten peshā har det emfatiska s i stället för etiopiskans och hebreiskans s.

Enligt vissa forskare finns det några andra ord som är av judisk-aramaisk härkomst snarare än annan, men så vitt jag kan se kan de lika gärna komma från syriska (som *nābiy* och *tālmid* - 'profet' respektive 'lärjunge') eller höra till det gemensamma semitiska ordförrådet (som *tāharā* och 'atharā "vara ren" resp. "rena, rentvå"). Icke desto mindre pekar de låneord som nämnts ovan på ett judiskt inflytande, och med tanke på den kontext i vilken förlagan förekommer, utövat under de första århundradena efter Kristus.²³

När det gäller den etiopiska **bibelöversättningen** vet man visserligen att Gamla Testamentet översattes från *Septuaginta*, d.v.s. från grekiska, men det finns indicier på att även andra underlagstexter användes. Bilden är inte klar (vi har ju inte ens alla bibelböcker i kritiska utgåvor!), dock vet man att detta måste utredas separat för varje bibelbok. Situationen kompliceras p.g.a. att under medeltiden reviderades den etiopiska bibeltexten mot den arabiska versionen.²⁴ Det finns emellertid spår av att även den hebreiska texten användes. I en handskrift (Paris Bibl. Nat., Eth. 11) finner man en gloss till Job 22,15: *zəyyä mänfäq bā-'əbrayasti* - "Här är mittan (av texten skriven) på hebreiska".

Det finns skäl att anta ett arameiskt (således judiskt) och inte ett grekiskt underlag även för **pseudoepigraferna**. I alla fall när det gäller den etiopiska översättningen av *Henokboken* påstod Edward Ullendorff att den gjorts från arameiska.²⁵ Exempelvis fann han i kap. 27,2, där det är tal om 'den fördömda dalen', att den grekiska texten helt enkelt har omskrivit det arameiska *ge'* - "dal" med γῆ (κατάρατος) - 'jord', medan den etiopiska har det riktiga *qwāla* - 'dal'. Det finns emellertid motargument, och det enda som är säkert är att saken måste utredas vidare.

En annan indikator på judiskt inflytande är vissa bruk av religiös eller halv-religiös karaktär som har judiska motsvarigheter, vilket, som vi sett, föregade de katolska missionärerna på 15- och 1600-talen.

Omskärelse (*Gəzrät*) var en av de etiopiska sedvänjor som européerna stöttes mest av och i vilka de såg ett direkt samband med judendomen. Från de tidigaste kontakterna fram

---

²³ Se även H.J. Polotsky, Aramaic, Syriac and Gə'əz, *Journal of Semitic Studies* 9 (1964), 1-10.

²⁴ C. Conti Rossini, Sulla versione e sulla revisione delle sacre scritture in etiopico, *Zeitschrift für Assyriologie* 10 (1895), 236-241.

²⁵ E. Ullendorff, An Aramaic *Vorlage* of the Ethiopic text of Enoch?, *Atti del Convegno Int. di studi etiopici* (Roma... 1959), (Accad. Nazionale dei Lincei: Problemi attuali di scienza e di cultura 48), Roma 1960, 259-268; se även P. Piovanelli, Sulla *Vorlage* aramaica dell'Enoch etiopico, *Studi Classici e Orientali* 37 (1987), 545-594.

till moderna missionärer, de svenska inräknade,²⁶ finns det många rapporter om omskärelse. Redan på 800-talet ställde etiopierna krav på att metropoliten skulle vara omskuren. Abunä Yohannes, som invigdes i sitt ämbete av patriarken av Alexandria Anba Yusab (830-849) avsattes p.g.a. att han inte var omskuren, och han kunde återuppta sitt ämbete först när så skett.²⁷ Omskärelse är emellertid mycket utbredd även utanför den judiska kulturkretsen och förekommer i stora delar av Nordöstafrika (och annorstädes i världen). Trots denna stora utbredning i regionen kan man ändå i Etiopien se ett närmare samband med det judiska bruket. Där sker omskärelsen nämligen på den 8:de dagen efter födseln, vilket exakt motsvarar vad som föreskrivits i Pentateuken (*Lev. 12,3*). Enligt vittnesmål från olika resenärer och forskare, sker den överallt utan speciella ceremonier.²⁸ Visserligen tror många att det är en religiös akt, men detta har inget stöd i den officiella kyrkan. (Man firar dock *Gærrät-festen* dvs. Kristi omskärelse-festen.²⁹)

Sabbatsfirandet, utbredd som det är, ersätter inte söndagsfirandet utan sker i samband med det. Det finns även ett gemensamt ord *sänbät* (av klart judiskt-arameiskt ursprung), som egentligen betecknar båda dagarna. Dock skiljer man mellan lördagen, 'den judiska sabbaten' - *sänbätä ayhud*, och söndagen, 'den kristna sabbaten' - *sänbätä krastiyān*; det finns även andra beteckningar för dem: *qädām(it) sänbät* - "den första sabbaten" och *däharit sänbät* - 'den senare sabbaten'.³⁰

Firandet av den 'judiska sabbaten' i Etiopien behöver inte betraktas som ett judiskt bruk. Sabbaten firades ju under den tidiga kristna epoken och följaktligen kan det etiopiska bruket betraktas (åtminstone teoretiskt) som en kvarleva från denna tradition. Dessutom föreskrivs sabbatsfirandet uttryckligen i åtminstone två textsamlingar med kyrkliga påbud: *Didascalia apostolorum* och *Synodicon (Senodos)*.³¹ Men viktigast av allt, detta var föreskrivet i Dekalogens tredje bud, som ju aldrig förlorade sin giltighet: i *Matteus 5,18* sägs det ju att "Intill dess himmel och jord förgås skall icke den minsta bokstav, icke en enda prick av

---

²⁶ K.G. Rodén, *Le tribú dei Mensa: storia, legge e costumi con note...*, B: trad. italiana, Stockholm 1913, 222f.

²⁷ *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria*, pt. 4, ed. & transl. B. Evetts, *Patrologia Orientalis* 10 (1914), 508-512; O. Meinardus, A brief history of the Abunate of Ethiopia, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 58 (1962), 42f.; E. Isaac, An obscure component in Ethiopian church history: an examination of various theories pertaining to the problem of the origin and nature of Ethiopian Christianity, *Le Muséon* 85 (1972), 247.

²⁸ *The Prester John of the Indies: a true relation of the lands of the Prester John, being the narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520*, written by Father Francisco Alvares, the translation of Lord Stanley of Alderley (1881) rev. & ed. with additional material by C.F. Beckingham & G.W.B. Huntingford, (Hakluyt Society: Works, 2:114, 115), Cambridge 1961, I, 109, II, 349.

²⁹ Den sjätte i månaden *Tærr* (= 11 januari).

³⁰ Getatchew Haile, The forty-nine hour Sabbath of the Ethiopian Church, *Journal of Semitic Studies* 33 (1988), 233f. Söndagen kallas också 'æhud, som betyder 'den första', underförstått 'dagen i veckan'.

³¹ *Ibid.*, 234-241.

lagen förgås.”

Man kan observera en utveckling mot allt mer utbrett sabbatsfirande. På 1300-talet trädde en munk, Ewostatewos (Eustatios; 1273-1352), fram som sabbatsförsvare, och fann visst gehör för sina idéer i de nordliga monastiska centra. Han och hans lärjungar ansåg att man borde fira två sabbater, den gammaltestamentliga och den nytestamentliga. Hans motståndare från sydetiopiska kloster i allians med metropoliten, som var mån om att försvara alexandrinska regel och bruk, segrade dock, åtminstone temporärt, och Ewostatewos fick gå i exil (han dog i Armenien). Men trots de följande förföljelserna mot eustatianerna, bara växte rörelsen och allt fler kloster, både äldre eller nyetablerade (Däbrä Bizen), antog sabbatsfirande. 1404 satte kejsaren Dawit stopp för förföljelserna mot dem, och hans son Zär'a Ya'əqob (1434-1468), som insåg betydelsen av religiös fred i landet, upphöjde deras bruk praktiskt taget till ortodoxi genom att förmå metropoliten (som ursprungligen alltid var kopt, alltså härstammande från en kyrka där det inte fanns sabbatsfirandet) att acceptera den.³²

På 1800-talet hade firandet av “den första sabbaten” redan en mycket stark ställning. W.C. Harris, som besökte Etiopien på 1840-talet, rapporterade att Sahle Sellassie, kungen av Shäwa³³ och farfarsfar till Haile Sellassie, utfärdade en lag enligt vilken den som inte firade sabbat skulle fångslas och hans egendom konfiskeras.³⁴

När det gäller **förbud rörande mat** sammanfaller kyrkans officiella inställning med den som råder i resten av den kristna Orienten: det finns inga förbud, med undantag för vad som sägs i *Apostlagärningarna* 15,20.29 där förbudet att förtära blod och köttet av kvävda djur från de *Gen.* 9,4 och *Lev.* 17,10-16 upprätthålls. Men i praktiken finns det fler förbud. I enlighet med de mosaiska reglerna från *Lev.* 11, äter man inte griskött (här tycks förbudet vara starkast), harar eller kameler. Förbud rörande förtärandet av fåglar och fisk efterlevs också.³⁵

Ett annat exempel på den judiska påverkan är **den etiopiska kyrkobyggnadens tredelade plan**. Den vanligaste arkitektoniska kyrkotypen i Etiopien är den runda kyrkan med ett fyrkantigt centrum (kallat *Mäqdäs*, eller i landets norra del *Qəddusä qəddusan*), som är belyst endast av altarljus och dit bara de officierande prästerna kan komma (detta motsvarar det jerusalemiska templet *Dəbhir* eller Tabernaklets *Qodeš haq-Qodašim*). Detta fyrkantiga centrum är omgärdat av en runtgående korridor kallad *Qəddast* (eller i norra

---

³² Tadesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, Oxford 1972, 206-231.

³³ Etiopiens centrala provins där idag huvudstaden ligger. Detta var en period kallad 'prinsarnas epok' (*zämänä mäsafənti*) då landet befann sig i en sorts feodal splittring och den centrala makten inte åtnjöt någon auktoritet.

³⁴ W.C. Harris, *The Highlands of Ethiopia*, London 1944, III, 150f; Ullendorff, *Ethiopia & the Bible*, 112. Mer om sabbatfrågan se E. Hammerschmidt, *Stellung und Bedeutung des Sabbats in Äthiopien*, (Studia Delitzschiana 7), Stuttgart 1963.

³⁵ Jfr. också matförbud upptecknade i *Konungarnas härlighet*, E.A.W. Budes översättning (se not 10), 159f.

Judiska inslag i det kristna Etiopien

Etiopien: *Ἐνδᾶ Τᾶ'ammær* - "Miraklens plats") där folk mottar eukaristin och där de icke officierande prästerna kan vistas. Denna del motsvarar templets *Hēkhāl* och Tabernaklets *Qodeš*. Den tredje, yttre och öppna delen omgärdar *Qaddast* och kallas för *Qone Mahlet*, dvs. "(platsen där) hymnerna (sjungs)". Denna motsvarar templets '*ulām/ēlām*' och Tabernaklets *Häser*.

Tabot (eller 'Arken'). Man tror att den ursprungliga israelitiska 'Förbundsarken', som enligt legenden i *Konungarnas härlighet* har rövats från Jerusalem till Etiopien av Menilek, bevaras i Axum, men dess kopia finns i varje kyrka. Det är *tabot* som läggs på altaret i *mäqdäs*. Trots att den skall symbolisera arken, påminner den till sin form snarare om dekalogtavlor - egentligen är den en platta gjord av sten eller trä. Det är just *tabot*, helgad av en prelat (oftast metropoliten själv), som ger en kyrkobyggnad dess helighet. Detta har sin parallell i den judiska 'arken', det skåp i synagogen där Tora-rullerna bevaras. *Tabot* bärs runt kyrkan i processionerna, vilket starkt påminner om processionen med Tora-rullarna, särskilt under *Simkhat-Tora*-festen.

Å andra sidan måste man också nämna att sambandet med Förbundsarken kan vara en sekundär och felaktig interpretation av *tabotens* ursprung, emedan den har sina givna paralleller i altartavlor kända från andra orientaliska och västerländska kyrkor.³⁶

Vid sidan av de ovannämnda etiopiska parallellerna till judiska seder och bruk utgör förekomsten av den judiska befolkningen i Etiopien, som kallas **Fälasha**, ett problem i sig.

Ordet *Fälasha* betyder eller har associationer till betydelser som 'vandrare, vagabonder, de utvisade', och på grund av dess något pejorativa klang använder fälashaerna det inte om sig själva. De använder inte heller ordet *Ayhud* - "judar/jude" som även det har pejorativa konnotationer i de kristna grannarnas öron: *Ayhud* är främst de som korsfäste Jesus, och ordet refererar oftast till judar utanför Etiopien. Men så kallade man även vanliga heretiker. Den redan nämnde kejsaren Zär'a Ya'əqob, som på olika, ofta blodiga, sätt försökte "rensa" kyrkan från hedniska element, säger bl.a. till dem som vänder sig till trollkarlar: "Om du är präst skal ditt prästerskap bli fråntaget dig, och om du är en (vanlig) kristen du skall kallas *Ayhud*".

Istället kallar sig fälashaerna 'Israels hus' (*Betä Ἐsra'el*) och denna term måste ses i ljuset av de kristna etiopiernas självbenämning 'Israels barn' (*Däqiqä Ἐsra'el*), vilket visar en intressant parallellism.³⁷ Detta leder ju tankarna till att de kristna, 'Israels barn' härstammar från 'Israels hus, alltså fälashaerna.

Det äldsta omnämnandet av judar i Etiopien kommer från Eldad Had-Dani (800-talet). Denna källa är emellertid svårtolkad, och det är inte säkert huruvida han hade fälashaerna eller möjligen jemenitiska judar i tankarna. Först från 1300-talet kommer mer information

³⁶ Se A. Raes, Antimension, tablit, tabot, *Proche Orient Chrétien* 1 (1951), 59-70.

³⁷ E. Ullendorff, The *Confessio fidei* of king Claudius of Ethiopia, *Journal of Semitic Studies* 32 (1987), 170, n.1.

om dem, fast själva namnet dyker upp senare, i början av 1500-talet.³⁸ Deras centrum var Semienbergen, en praktiskt taget självständig region inom Etiopien. De etiopiska härskarna utkämpade många krig mot fälashaerna, utan att kunna bryta deras självständighet. Först 1620 lyckades Susnejos besegra dem och reducera deras självständighet. Därefter kan fälashaernas nedgång observeras både i politiska, sociala och ekonomiska termer.³⁹

Fälashaernas judendom är egendomlig. Deras Bibel är inte på hebreiska, men på etiopiska, och de erkänner inte Talmud. Deras tro och riter ter sig som direkt härledda ur Gamla Testamentet, utan att ha genomgått de förändringar som den post-bibliska judendomen har undergått.

Deras litteratur har i hög grad övertagits från deras kristna grannar och anpassats till judiskt bruk genom att de kristna eulogiska formlerna ("I Faderns, Sonens och Helige Andens, den enda Guds, namn"; *Bä-sämä 'Ab wä-Wäld wä-Mänfäs Qəddus 'ahadu Amlak*) har ersatts med judiska ("Må Herren, Gud av Israel, Gud av all ande och av allt som är av kött, vara välsignad!" *Yəbarək ʿĒgzi'abəher Amlakä ʿĪsra'el, Amlak lä-kwəllu mänfäs wä-lä-kwəllu zä-səga*), samt att alla referenser till helgon och kristna idéer o.d. har avlägsnats. Detta är emellertid inte fullständigt genomfört. Så till exempel anges i en fälashatext, *Abrahams Testament (Gädlä Abrəham)*, Athanasius patriarken av Alexandria (300-t.) som den presumtive författaren, medan Gud kallas 'Fader';⁴⁰ i *Änglarnas bok* förekommer Paracletos (den Helige Ande),⁴¹ o.s.v.

Även när det gäller fälashaernas magiska texter skrivna på pergamentrullar, finner man nästan inga avvikelser mot dem som användes av kristna. Den kristna eulogiska formeln är t.o.m. ofta bibehållen, vid sidan av den judiska. Salomo, som ofta förekommer i magiska sammanhang, gör korstecken. Bland de texter som magiska rullar (amuletter) innehåller återfinns *Korsets bälverk (Hasurä Mäsqäl)* och *Den helige Susneyos-legenden*, d.v.s. texter som annars är typiska för den kristna magiska litteraturen. Även en stiliserad bild av korset är ibland bibehållen. R. Pankhurst berättar att han såg två *Pentateuk*-handskrifter med bilder av Moses med kors.⁴² Allt detta är kanske inte så konstigt eftersom fälashaerna skaffar sina

---

³⁸ S. Kaplan, Indigenous categories and the study of world religions in Ethiopia: the case of the Beta Israel (Falasha), *Journal of Religion in Africa* 22 (1992), 216.

³⁹ Om fälashaernas historia se: R.L. Hess, An outline of Falasha history, [i:] *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies, Addis Ababa 1966*, Addis Ababa 1969, I, 99-112; och D. Kessler, *The Falashas: a short history of the Ethiopian Jews*, 3rd ed., London & Portland, Oregon 1996.

⁴⁰ *Falasha Anthology*, transl. from Ethiopic sources with introd. by W. Leslau, (Yale Judaica Series 6), New Haven 1951, 96, 98 & n. 29.

⁴¹ *Ibid.*, 54; S. Kaplan, Te'ezāza Sanbat: a Beta Israel work reconsidered, [i:] *Gilgul: essays ... dedicatd to R.J. Zwi Werblowsky*, ed. by S. Shaked & al., (Studies in the history of religions 50), Leiden 1987, 121.

⁴² R. Pankhurst, The Falashas or Judaic Ethiopians, in their Christian Ethiopian setting, *African Affairs* 91 (1992), 581f.

Judiska inslag i det kristna Etiopien

bibelhandskrifter från de kristna. Orsaken är väl att de inte kan etiopiska (ge'ez) tillräckligt bra för att kunna skriva på detta icke levande språk.⁴³ De har inte den skolning i det som de kristnas skolor tillhandahåller, varför de måste anlita de kristna *däbtäročč*.⁴⁴

Något som fälashaerna också delar med de kristna är monasticismen. Man vet emellertid att denna introducerades av en kristen munk, Abba Sabra, som under 1600-talet konverterade till "fälashismen"⁴⁵ och vann bland dem en sådan respekt att han kunde introducera denna för judendomen annars så främmande institution.

Tills nyligen, dvs. innan "Operation Moses" som hade till syfte att flytta alla fälashaerna till Israel, har de varit hantverkare (smeder, vävare, krukmakare, byggnadsarbetare⁴⁶) och jordbrukare utan egen jord (denna arrenderades). Deras strikta iakttagande av sabbaten och förbudet att äta mat som inte är lagad av fälashaerna själva, hindrade dem från att idka sådan handel som skulle medföra resor till andra regioner. Fälashaerna levde således åtskilda från sina kristna grannar, ofta kallades de *Attänkuñ* - "Rör mig ej!"

Omskärrelse utförs bland fälashaerna på den åttonde dagen, dvs. enligt gammaltestamentliga föreskrifter, och alltså på samma dag som bland de kristna.

Från judiskt håll betraktades fälashaerna ömsom som en gömd och glömd judisk stam,⁴⁷ (under medeltiden ansåg rabbinerna att de var ättlingar till de 10 judiska stammarna, speciellt Dan), ömsom som rätt och slätt ett av Etiopiens folk som råkar ha judisk religion.⁴⁸ Den första attityden, hållen i sionistisk anda, uppstod som en reaktion (i Joseph Halévys och Abraham Firkovitch's spår) på de kristnas (The London Society for Promoting Christianity Among the Jews) försök att genom missioner vinna fälashaerna för kristendomen. I judiska ögon har deras ursprung blivit ett problem, och teorierna om detta kunde få vissa praktiska konsekvenser. Var de judar, skulle de kunna utnyttja den israeliska statens "Law of Return", var de inte judar skulle denna rätt förnekas dem. Det sistnämnda var fallet på 1960-talet, men senare har man accepterat deras judendom⁴⁹ vilket bl a ledde till att den nämnda "Operation Moses" med syfte att transportera alla fälashaer från Etiopien till Israel kunde komma till stånd.

Fälashaernas ursprung är inte klarlagt. Själva har de nästan inga historiska källor att

---

⁴³ Det språk de flesta av dem talar är amhariska, men många av dem talar *agäw*-språken *qemant* och *kwara*.

⁴⁴ Amharisk plural av *däbtära*, en medhjälpare i olika religiösa sammanhang, utan prästerligt ämbete; ofta är *däbtäročč* bättre utbildade än prästerna, och lever bl.a. på att kopiera böcker.

⁴⁵ S. Kaplan, op. cit. (se not 38), 211; R. Pankhurst, op. cit. (se not 40), 569.

⁴⁶ I egenskap av de sistnämnda anlätades de även för att bygga kyrkor.

⁴⁷ A. Z. Aešcoly, *Sefer haf-Falašim*, Jerusalem 1943; S. Strecyn, Dix ans d'études falachas, *Rocznik Orientalistyczny* 20 (1956), 323.

⁴⁸ A. Z. Aešcoly, *Recueil de textes falachas*, Paris 1951, 1.

⁴⁹ 1973 den sefardiske övverrabinen, och 1975 den ashkenaziske.

tillgå. De teorier som framförts i modern tid angående deras härkomst, eller deras judendoms ursprung är desamma som försöker förklara ursprunget till de judiska inslagen i Etiopien överhuvudtaget (se nedan).

Etiopisk apologetik för de judiska inslagen

På 1500-talet blev det etiopiska kristna kejsardömet allvarligt hotat av muslimerna vid den östra gränsen. Upprepade angrepp från imamen Ahmad ibn Ibrahim, kallad Grañ, ('Den Vänsterhän'te') ledde till att landet förstördes och försvagades. Det muslimska hotet ledde till att Etiopien knöt allt starkare band med påvedömet och europeiska stormakter från vilka man förväntade sig hjälp i kampen mot muslimerna. En konsekvens av detta närmande var att katolska sändebud skickades av påven till Etiopien med syfte att knyta landet närmare katolicismen. Det var dessa sändebud, oftast jesuiter, som skrev de första mer utförliga rapporterna och monografierna om Etiopien, dess historia och kultur. Det var också dessa som förfasade sig över det judiska inslaget i landets religiösa och sociala liv. Härmed inleddes en period av religiösa kontroverser mellan dessa sändebud och den Etiopiska ortodoxa (monofysitiska) kyrkan. Försöken att dra in Etiopien i den katolska intresssfären kulminerade på 1600-talet med kejsaren Susneyos' konvertering till katolicismen, vilket utlöste en så stark inhemsk reaktion att han 1632 fick abdikera och ersattes på tronen av sin son Fasiledes (1632-77), varvid alla katoliker i landet fängslades och kontakterna med de europeiska länderna avbröts.

Det var under denna period som de stora religiösa debatterna fördes, men redan 1555 ansåg kejsaren Gälawdewos (Claudius) det lämpligt att svara på de katolska sändebuds kritik rörande det judiska inslaget genom att offentliggöra ett slags apologi för den Etiopiska ortodoxa kyrkan, eller dess *credo*, senare känt i Europa efter att det publicerats av Hiob Ludolf 1661⁵⁰ som *Confessio Claudii*. Här försöker kejsaren bemöta européernas viktigaste argument om sabbatsfirandet, omskärelsen, och förbudet att äta griskött. Texten är så pass intressant att det är värt att citera några utdrag ur den.

Efter den sedvanliga eulogiska formeln inleder kejsaren Gälawdewos på följande sätt:

Detta är min tro och mina fäders, de israelitiska konungarnas (näggäst 'ä'sra'elawiyän) tro, och tron av mitt folk, som är inom mitt kungarikes gränser. Vi tror på en Gud och hans ende Son Jesus Kristus...

och så fortsätter han med det kristna *credot*. Därefter följer en historisk del där den etiopiska kristna traditionen sätts i samband med den allmänkristna, och där den Etiopiska kyrkans tro sätts i samstämmighet med de Tolv Apostlarnas, och det Nicenska, Konstantinopolitanska, och Efesiska kyrkomötenas tro. Självklart återopas varken det Kalcedoniska eller något senare kyrkomöte, i enlighet med den Etiopiska ortodoxa kyrkans monofysitiska karaktär.

---

⁵⁰ Och igen 1691 i sin *Commentarius ad suam Historiam Aethiopicam*, Francoforti 1691, 237-241; denna text i E. Ullendorff, *The Confessio Fidei of King Claudius of Ethiopia*, *Journal of Semitic Studies* 32 (1987), 166-169.

Judiska inslag i det kristna Etiopien

Den historiska delen avslutas med orden: "Så predikar jag och lär, jag Gälawdewos, kungen av Etiopien, ... son av Wänag Säged, son av Na'od", varefter följer *credots* apologetiska del:

När det gäller anledningen till att vi firar dagen för den första sabbaten, är det inte så att vi firar den i likhet med judarna, som korsfäste Kristus medan de sade: 'Hans blod må komma över oss och över våra barn!' Ty dessa judar varken hämtar upp vatten, eller tänder eld, eller lagar mat eller bakar bröd, eller rör sig från ett hus till ett annat.

Vi, däremot, ärar den med offrandet av eukaritin på den (na dag), och förrätter på den aftonvard såsom våra fäder apostlarna befalle oss i *Didascalía*. Det är inte så att vi firar den som en söndag, som är en ny dag om vilken David sade: 'Detta är en dag som Gud gjorde för oss att njuta och att vara glada över' [Ps. 118,24]. På denna dag återuppstod vår Herre Jesus Kristus och på denna dag kom Den Helige Anden ner över Apostlarna i Sions rum på övervåningen [Apg 1,13]. Och på denna dag blev Han en människa i den heliga, för alltid jungfru, Marias sköte. Och på denna dag skall Han komma igen för att belöna de rättfärdiga och vedergälla syndare.

När det gäller omskärelsesbruket, är det inte så att vi är omskurna som judar, ty vi känner orden av visdomens källa, den helige Paulus' lära som säger [Gal. 5,6] 'det kommer inte an på omskärelse eller förhud' utan den nya skapelsen som är tron i vår Herre Jesus Kristus.' Ytterligare säger han till korintierna: Må den som är omskuren inte ta av förhuden' [1 Kor. 7,18]. Vi äger alla böcker av Paulus' lära och de lär oss om omskärelsen och om förhuden. Men omskärelsen hos oss är enligt landets bruk, såsom ansiktuppskärelse (som praktiseras) i (den hedniska delen av) Etiopien och i Nubien, och såsom öronhålslagning hos indierna. Vad vi gör är inte för att hålla Pentateukens föreskrifter utan snarare i enlighet med folkets seder.

När det gäller förtäring av (gris)fläsk, är det inte så att det är förbjudet för oss genom iakttagande av Pentateukens lagar, såsom hos judarna. Vi varken avskyr den som äter det, eller anser honom oren; och den som inte äter det, honom tvingar vi inte till det. Som vår fader Paulus skrev till romarna: 'Den som vågar äta skall inte förakta den som inte gör det; Gud har godtagit alla.' Guds kungarike är inte ätandet och drickandet; allt är rent för den rene...

Min tro och de lärda prästernas, som lär på min befallning inom mitt kungarikes gränser, är sådan att den inte avviker varken från Evangeliets väg eller från vår fader Paulus' lära, varken till vänster eller till höger.

I historieboken, i vår (kopia av) boken,⁵¹ står det att kungen Konstantinus på sin tid befalle att alla judar som hade döpts skulle ges (gris)fläsk att äta på vår Herre Jesus Kristus' återuppståndelsedag. Men just såsom vissa tycker om att avstå från att äta djurkött, finns det (sådana) som tycker om fisk, och (sådana) som tycker om att äta kycklingkött och (sådana) som avstår från att äta fårkött; - alla följer vad de tycker om; sådan är människans böjelse och lust. Det finns inte någon lag eller kanon i Nya Testamentet angående förtäring av djurkött, och Paulus säger: 'Vem än tror må han äta allt.' [Rom 14].

Allt detta är vad jag önskade att skriva så att du skulle veta sanningen om min religion...

Man får intryck att kejsaren i detta dokument medvetet förringar betydelsen av det judiska inslaget och bortförklarar det såsom vanliga sedvänjor utan något religiöst innehåll. Men *Confessio Claudii* är bara en partsinlaga, en apologi för den etiopiska kristendomen, varför vi måste söka efter andra förklaringar.

---

⁵¹ Det är oklart vilken historiebok som åsyftas här, Al-Makins *Världskronika* (så Ludolf och Ullendorff, *ibid.*, 175, n.1) eller den s.k. Abu Shakirs *Kronografi*. Båda är utgivna vilket gör det svårt att kontrollera uppgiften.

Teorier rörande ursprunget till det judiska inslaget

Hur skall man förstå det judiska inslaget? Att det är påtagligt har vi märkt, trots att Gälawdewos hävdar motsatsen. Frågan som man ställer sig är således: Varifrån kommer allt detta?

De första förklaringarna till det judiska inslaget fann europeiska resenärer genom att acceptera etiopiernas egna legender och traditioner, nedteknade i *Konungarnas härlighet*, som sanningsenliga. Även om man idag är mycket mer kritisk angående värdet av detta verk såsom historisk källa, är förklaringen till ursprunget av det judiska inslaget fortfarande densamma, åtminstone enligt vissa forskare: man antar nämligen att Etiopien bekände sig till judendomen innan kristendomen kom till landet på 300-talet. Den kanske mest kände förespråkaren för denna teori är Edward Ullendorff, som först presenterade den i sin nära nog klassiska introduktionen till landet och dess kultur, *The Ethiopians* (1:a utg. 1960).⁵²

För närvarande finns det tre hypoteser angående det judiska inslagets ursprung.

1. Enligt den första, nyss nämnda hypotesen, bakom vilken Edward Ullendorff och flera andra står, måste man räkna med **det judiska substratet** i landet före kristendomens ankomst. Eftersom Etiopiens befolkning är afrikansk till hudfärgen torde detta substrat ha uppstått genom invandring av någon eller några inte särskilt talrika judiska grupper som så småningom skulle ha blandat sig med lokalbefolkningen och samtidigt påverkat invandrarlandets seder och bruk. Frågan är då när, varifrån och hur dessa judiska grupper kom till Etiopien.

1A. Enligt en äldre åsikt, framförd bl a av Ignazio Guidi,⁵³ kom de från Egypten, från Elephantineön. Under den persiska epoken (400-tallet f.Kr.) fanns det på denna Nilö vid den nubiska gränsen en garnison bemannad med judiska legosoldater i de persiska kungarnas (akemenidernas) tjänst, och de bodde där permanent med sina familjer. Om detta vittnar några papyrer skrivna på arameiska som grävts fram där.⁵⁴ Eftersom man vet att soldater som var stationerade där vid ett annat tillfälle revolterade och flydde söderut till Nubien, antar man att samma sak kunde ha hänt med de judiska legosoldaterna. Enligt anhängarna av denna hypotes skulle de således på 400-tallet f.Kr. ha flytt till Etiopien och där satt sin prägel på hela befolkningen som senare kristnades.

Motargumenten går ut på att legosoldaterna och deras familjer snarare borde ha hamnat i Nubien än i Etiopien. Även om de ändå händelsevis skulle ha nått Etiopien tycks mig ett viktigare argument vara att varken de judiska drag som vi har sett bland de kristna etiopierna, eller den form av judendom som man finner hos fälashaerna motsvarar de elephantinska judarnas religion. Den var nämligen polyteistisk, dvs. vid sidan av Jahve

---

⁵² E. Ullendorff, *The Ethiopians: an introduction to country and people*, Stuttgart 1990, repr. of the 3rd ed. London 1973, 93; idem, *Etiopia and the Bible*, 115.

⁵³ I. Guidi, *Storia della letteratura etiopica*, Roma 1932, 97, n. (på tal om fälashaernas ursprung).

⁵⁴ B. Porten, *Archives from Elephantine: the life of an ancient Jewish military colony*, Berkeley & Los Angeles, 1968; W. Witakowski, *The Origins of the Jewish Colony at Elephantine*, *Orientalia Suecana* 17-18 (1978-79), 34-41.

dyrkades även andra gudar, bl.a. Anatyahu och Anatbetel.⁵⁵

Den egyptiska hypotesen används också för att förklara fälashaernas ursprung. De elephantinska judarna skulle ha omvänt några lokala kuschitiska stammar till judendomen och från dessa skulle fälashaerna härstamma. Motargumentet är här förstås detsamma.

1B. I motsats till den egyptiska hypotesen ter sig den sydarabiska mycket mer sannolik. Sydarabien hade alltsedan början av vår tideräkning haft en betydande judisk befolkning, med inflytande även vid hovet. Judarnas starka ställning nådde sin kulmen under Yūsuf As'ar Yath'ar Dhu Nuwas (Masruq). Denne kung av Himyar konverterade till judendomen och på 520-talet förföljde han de kristna invånare i Sydarabien, och den mest kända episoden tilldrog sig i oasen Nadjran. De nadjrankristnas martyrskap gav upphov till en kristen allians mellan Bysans och Aksum riktad mot kung Dhu Nuwas, med den etiopiska militära expeditionen över Röda havet som resultat. Dhu Nuwas begick då självmord och etiopierna ockuperade landet fram till 560-talet, då det hamnade i den persiska maktsfären.

Detta visar att på 500-talet var judarnas ställning i Sydarabien mycket stark. Maxime Rodinson, upphovsman till hypotes nummer 3 (till vilken vi skall snart återkomma) använder detta som ett argument mot det judiska substratet i Etiopien. Om judarna kunde uppnå en så stark position först på 500-talet kunde de inte utgöra det religiösa substratet i Etiopien som ju kristnades redan på 300-talet.

Nu är judisk närvaro i Arabien dokumenterad allsedan den nybabylonske kungen Nabonids tid (556-539 f Kr),⁵⁶ och något senare måste den ha utsträckt sig till Sydarabien. Man vet att Rabbi Aqiba reste till Sydarabien, förmodligen för att samla in pengar för det judiska upproret i Palestina under ledning av Bar Kokhba (130-talet e. Kr.), och detta pekar på en relativt stark judisk *jishuv* där, om inte annat så i ekonomiskt hänseende.

Man har även epigrafiska bevis på judisk närvaro där från åtminstone 200-talet e Kr i graffiti funna i Beth She'arim i Palestina. Här finner man sådana texter som ομηριτων - 'Himyariternas (grav)' och en bilinguis *mnhhm qwl hmyr* - μεναη προεβυτερος (των) ομηριτων - 'Menahem himyariternas *qayl*'. Det rör sig här om graffiti på gravar över judar som hade levt i Himyar i Sydarabien och på äldre dagar återkommit till Palestina där de begravts. Samtidigt visar texterna att judar i Himyar redan då kunde uppnå en så hög position som den av en *qayl*.⁵⁷

Från bysantinska källor (*Kyrkohistoria* av Philostorgius, d. ca 439) vet man också att motståndet mot Theophilus', den kristne missionären som sänts till Sydarabien av kejsaren

---

⁵⁵ Se t.ex. W. Witakowski, *ibid*, 39.

⁵⁶ I. Ben-Zvi, Les origines de l'établissement des tribus d'Israël en Arabie, *Le Muséon* 74 (1961), 143-190.

⁵⁷ G. Ryckmans *apud* Ben-Zvi, Les origines..., 161: 'prince'; idem, *Le qayl* en Arabie méridionale préislamique, [i:] *Hebrew and Semitic studies presented to G.R. Driver...* 1962 ed. by D.W. Thomas & W.D. McHardy, Oxford 1963, 144-155: 'préfet, préposé'.

Konstantius II (337-361), kom från judarna vid hovet.⁵⁸

Judisk invandring till Etiopien kunde således ha skett innan landet kristnades. Någon större folkförflyttning från Sydarabien till Etiopien skedde aldrig, utan de judar som invandrade kom i små grupper, tillsammans med andra sydaraber. Fälashaerna är enligt denna teori ättlingar av den judaiserade befolkningen som inte anammade kristendomen när resten av befolkningen i landet gjorde det.

2. En annan hypotes, vars främste förespråkare är Ephraim Isaac,⁵⁹ gör gällande att Etiopiens kristnande var ett verk av **judekristna**. De ansåg ju att det gamla förbudet (Lagen) inte upphörde utan fanns kvar med alla föreskrifter, som inte störde deras tro att Jesus Kristus var Guds Son. Enligt E. Isaac skulle de ha kommit från Syrien via Röda Havet, och satt sin prägel på den etiopiska kristendomen ända fram till slutet av 1200-talet, då den "salomoniska" dynastin, i allians med det pro-alexandrinska partiet inom kyrkan, etablerade sig på tronen och då den officiella formen av kristendomen i landet gjöts om så att den kom i samklang med den alexandrinska. De senare "heresierna", eustatianska, som nämnts ovan, och stefanitiska,⁶⁰ var enligt honom försök att bibehålla de gamla judekristna uppfattningar som hade varit djupt inrotade i landet, men som med salomoniderna och den alexandrinska ortodoxin hamnade i underläge och höll på att försvinna. Denna hypotes är värd att utforskas vidare, men den har en svag punkt i det att den inte kan förklara fälashaernas ursprung.

3. Den tredje teorin, med Maxime Rodinson som upphovsman,⁶¹ går ut på att de judiska inslagen är ett resultat av en helt **intern utveckling** inom den etiopiska kristendomen, som inte saknar paralleller annorstädes i den kristna världen - exempelvis bland olika protestantiska sekter i USA, där idén om *imitatio Israel* ibland har lett till en liknande utveckling. De judiska dragen var således inte någon kvarleva från en rent hypotetisk, enligt honom, judisk epok i landets religiösa förflutna, utan resultatet av en inhemsk utveckling: den kompakta isoleringen från den övriga kristna världen möjliggjorde att en del idéer utvecklades i en riktning som inte skulle varit möjlig om kontakterna med kristendomens andra centra varit tätare.

Onekligen stödjer en del fakta i Etiopiens religiösa historia den interna utvecklingens teori. Den kan däremot inte förklara varken fälashaernas ursprung eller de språkliga inlån

---

⁵⁸ Philostorgius, *Kirchengeschichte*, hrsg.v. J. Bidez, 3. Aufl. v. F. Winkelmann (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte), Berlin 1981, III:4, 34; P. Marrassini, *Note di storia etiopica, Egitto e Vicino Oriente* 2 (1979), 178.

⁵⁹ E. Isaac, An obscure component in Ethiopian church history: an examination of various theories pertaining to the problem of the origin and nature of Ethiopian Christianity, *Le Muséon* 85 (1972), 225-258. Hypotesen nämndes redan av M. Rodinson, Sur la question des "influences juives" en Ethiopie, *Journal of Semitic Studies* 9 (1964), 19.

⁶⁰ Så kallade efter sektens grundare munken Ἐστίφανος (= Stefan, första hälften av 1400-talet); de beskylldes bl.a. för att vara "Marias fiender" och motståndare av den officiella treenighetsläran. Se: R. Beylot, Un épisode de l'histoire ecclésiastique de l'Éthiopie: le mouvement stéphanite: essai sur sa chronologie et sa doctrine, *Annales d'Éthiopie* 8 (1970), 103-116.

⁶¹ M. Rodinson, Éthiopie, a-t-elle été juive, *Revue des études juives* 122 (1963), 399-403; idem, Sur la question des "influences juives"...(se not 55), 11-19.

som finns i etiopiska, och för vilka man måste anta direkta kontakter med judiska kretsar.⁶² Situationen ter sig emellertid så pass komplicerad att det kanske inte går att förklara den med bara en teori. Det borde anmärkas att de ovan uppräknade teorierna egentligen inte står i strid med varandra, utan tvärtom, man kan säga att alla tre kompletterar varandra. Kanske är det just det som till sist är den mest plausibla förklaringen till både de judiska dragen i den etiopiska kristendomen och till fälashaernas närvaro i Etiopien och deras märkliga form av judendom.

References

- Aešcoly, A. Z., *Sefer haf-Falašim*, Jerusalem 1943.
- Aešcoly, A. Z., *Recueil de textes falachas*, Paris 1951.
- Alvares, Father Francisco, *The Prester John of the Indies: a true relation of the lands of the Prester John, being the narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520*, (The translation of Lord Stanley of Alderley (1881), rev. & ed. with additional material by C. F. Beckingham & G. W. B. Huntingford), Hakluyt Society: Works, 2:114, 115, Cambridge 1961, I, 109, II, 349.
- Ben-Zvi, I., "Les origines de l'établissement des tribus d'Israël en Arabie", in: *Le Muséon* 74, 1961, 143- 190.
- Beylot, R., "Un épisode de l'histoire ecclésiastique de l'Éthiopie: le mouvement stéphanite: essai sur sa chronologie et sa doctrine", in: *Annales d'Éthiopie*, 8, 1970, 103-116.
- Bezold, C. , (hrsg. u. übers. v.), "Kebra Nagast: Die Herrlichkeit der Könige ...", in: *Abhandlungen der Bayerischen Akad. der Wissenschaften*, 23, München 1905. (Engelsk översättning: *The Queen of Sheba & her only son Menyelek ...*, a complete translation with introduction by E. A. W. Budge, London 1922.
- Cerulli, E., *Etiopi in Palestina: storia della comunità etiopica di Gerusalemme*, vol. I, Roma 1943.
- Daum, W. (Hrsg.), *Die Königin von Saba: Kunst, Legende und Archäologie zwischen Morgenland und Abendland*, Stuttgart 1988, 111-116.
- , (Hrsg.), "Die Königin von Saba im Islam", in: Daum, W. (Hrsg.), *Die Königin von Saba ...*, 82-104.
- Dombrowski, F.A. (Hrsg.), *Äthiopistische Forschungen*, 12A, Wiesbaden 1983.
- Ego, B., *Targum Scheni zu Esther: Übersetzung, Kommentar und theologische Deutung*, (Texte und Studien zum Antiken Judentum 54), Tübingen 1996, 73-77; 168-176.
- Evetts, B., (ed. & transl.), "History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria", Part 4, in: *Patrologia Orientalis*, 10, 1914, 508-512.
- Faitlovitch, J., *Musē, Mota: texte éthiopien, traduit en hébreu et en français ...*, par J. Faitlovitch, Paris 1906.
- , *Quer durch Abessinien: meine zweite Reise zu den Falaschas*, Berlin 1910.
- Guidi, I., *Storia della letteratura etiopica*, Roma 1932.

---

⁶² M. Rodinson förnekar inte att det kunde finnas *un certain nombre des Juifs* i Etiopien, 16, men det räcker inte som förklaring till den utveckling han beskriver.

- Haile, Getatchew, "The forty-nine hour Sabbath of the Ethiopian Church", in: *Journal of Semitic Studies*, 33, 1988.
- Hammerschmidt, E., "Stellung und Bedeutung des Sabbats in Äthiopien", in: *Studia Delitzschiana*, 7, Stuttgart 1963.
- Harris, W.C., *The Highlands of Aethiopia*, London 1944.
- Hassler, (ed.), *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, Stuttgart 1843.
- Hudson, G. & Tekeste Negash (transl.), *Uppsala Multiethnic Papers*, 9, Uppsala 1987, 28-29.
- Isaac, E., "An obscure component in Ethiopian church history: an examination of various theories pertaining to the problem of the origin and nature of Ethiopian Christianity", in: *Le Muséon*, 85, 1972.
- Hess, R. L., "An outline of Falasha history", in: *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies, Addis Ababa 1966*, Addis Ababa 1969, I, 99-112.
- Isaac, E., "An obscure component in Ethiopian church history: an examination of various theories pertaining to the problem of the origin and nature of Ethiopian Christianity", in: *Le Muséon*, 85, 1972, 225-258.
- Kaplan, S., "Te'ezāsa Sanbat: a Beta Israel work reconsidered", in: *Gilgul: essays ...dedicated to R.J. Zwi Werblowsky*, ed. by S. Shaked & al., (Studies in the history of religions 50), Leiden 1987.
- , "Indigenous categories and the study of world religions in Ethiopia: the case of the Beta Israel (Falasha)", in: *Journal of Religion in Africa*, 22, 1992.
- Kessler, D., *The Falashas: a short history of the Ethiopian Jews*, 3rd ed., London & Portland, Oregon 1996.
- Klein-Franke, A., "Die Königin von Saba in der jüdischen Tradition", in: Daum, W. (Hrsg.), *Die Königin von Saba ...*, 105-110.
- Leslau, W. (transl. & introd.), "Falasha Anthology", in: *Yale Judaica Series*, 6, New Haven 1951.
- Littmann, E. (ed.), *The Legend of the Queen of Sheba in the tradition of Axum*, (Bibliotheca Abessinica 1), Leyden 1904.
- Lobo, J. *Histoire d'Ethiopie*, fransk övers., Paris 1728.
- Ludolf, Hiob, *Commentarius ad suam Historiam Aethiopicam*, Francoforti 1691, in: E. Ullendorff, "The *Confessio fidei* of king Claudius of Ethiopia", in: *Journal of Semitic Studies*, 32, 1987, 166-169.
- Marrassini, P., "Note di storia etiopica", in: *Egitto e Vicino Oriente*, 2, 1979.
- Maryam, Tayyā Gäbrä, *Yä-'Ityopya həzb tarik: History of the People of Ethiopia*, translated by G. Hudson & Tekeste Negash, in: *Uppsala Multiethnic Papers*, 9, Uppsala 1987, 28-29.
- Meinardus, O., "A brief history of the Abunate of Ethiopia", in: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 58, 1962.
- Moni, Le Sieur de [Richard Simon], *Histoire critique de la créance et des coutumes des nations du Levant*, Francfort 1684.
- Nöldeke, Th., *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1910.
- Pais, Pêro [= Páez], *Historia da Etiopia*, Porto 1944-46, II.

- Pankhurst, R., "Die Königin von Saba in der äthiopischen Tradition", in: Daum, W. (Hrsg.), *Die Königin von Saba: Kunst, Legende und Archäologie zwischen Morgenland und Abendland*, Stuttgart 1988, 111-116.
- , "The Falashas or Judaic Ethiopians, in their Christian Ethiopian setting", in: *African Affairs*, 91, 1992.
- Philostorgius, *Kirchengeschichte*, hrsg. v. J. Bidez, 3. Aufl. v. F. Winkelmann, (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte), Berlin 1981, III:4.
- Piovanelli, P., "Sulla Vorlage aramaica dell' Enoch etiopico", in: *Studi Classici e Orientali*, 37, 1987, 545-594.
- Polotsky, H. J. "Aramaic, Syriac and Ga'az", in: *Journal of Semitic Studies*, 9, 1964, 1-10.
- Porten, B., *Archives from Elephantine: the life of an ancient Jewish military colony*, Berkeley & Los Angeles, 1968.
- Raes, A., "Antimension, tablit, tabot", in: *Proche Orient Chrétien*, 1, 1951, 59-70.
- Rodén, K.G., *Le tribù dei Mensa: storia, legge e costumi con note...*, B: trad. italiana, Stockholm 1913.
- Rodinson, M., "Éthiopie, a-t-elle été juive", in: *Revue des études juives*, 122, 1963, 399-403.
- , "Sur la question des 'influences juives' en Éthiopie", in: *Journal of Semitic Studies* 9, 1964.
- Rossini, C. Conti, "Sulla versione e sulla revisione delle sacre scritture in etiopico", in: *Zeitschrift für Assyriologie*, 10, 1895, 236-241.
- , (ed. & interpr.) "Documenta ad illustrandam historiam", I: Liber Axumae, in: *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium: Scriptores Aethiopici*, 24, 17, Paris 1910.
- Ryckman, G., "Apud Ben-Zvi, *Les origines ...*", in: Thomas, D. W. & W. D. McHardy (eds.), *Hebrew and Semitic studies presented to G.R. Driver ... 1962*, Oxford 1963.
- , "Le qayl en Arabie méridionale préislamique", in: Thomas, D. W. & W. D. McHardy (eds.), *Hebrew and Semitic ...*, 144-155.
- Strecyn, S., "Dix ans d'études falachas", in: *Rocznik Orientalistyczny*, 20, 1956.
- Tamrat, Tadesse, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, Oxford 1972.
- Ullendorff, E., "Hebraic-Jewish elements in Abyssinian (Monophysite) Christianity", in: *Journal of Semitic Studies* 1, 1956.
- , "An Aramaic Vorlage of the Ethiopic text of Enoch?", (*Atti del Convegno Int. di studi etiopici*, Roma ... 1959), in: *Accad. Nazionale dei Lincei: Problemi attuali di scienza e di cultura*, 48, Roma 1960, 259-268.
- , "The Queen of Sheba in Ethiopian tradition", in: J. B. Pritchard (ed.), *Solomon & Sheba*, London 1974, 104-114.
- , "The *Confessio fidei* of king Claudius of Ethiopia", in: *Journal of Semitic Studies*, 32 (1987) 166- 169.
- , *Ethiopia and the Bible*, (The Schweich Lectures 1967), Oxford 1989 (=1968).
- , *The Ethiopians: an introduction to country and people*, Stuttgart 1990.
- Witakowski, W., "The Origins of the Jewish Colony at Elephantine", in: *Orientalia Suecana*, 17-18, 1978-79, 34-41.
- , "Syrian Influences in Ethiopian Culture", in: *Orientalia Suecana*, 38-39, 1989-90.

Summary

Ethiopian Christianity has often been regarded by European travellers and missionaries as impure, because of the presence in it of what were believed to be Jewish customs and ideas.

The Ethiopians regard themselves as "The Children of Israel". This tradition seems to be based on a legend contained in the national epos "The Glory of the Kings" (14th C.), according to which the founder of the Ethiopian imperial dynasty, of which Haile Sellassie was the last scion, was Menilek, the son of the King Solomon and of the Queen of Sheba.

In Ge'ez, the classical Ethiopian language, Jewish (Hebrew and Aramaic) loan-words can be found. The Ethiopic translation of at least some Biblical books and pseudepigrapha, seems to be based on a Jewish *Vorlage*.

The Ethiopian customs for which Jewish origins can be presumed include circumcision (practised on the eighth day after the boy's birth), the observance of the Sabbath (in addition to that of Sunday), the prohibition of eating meat from pigs and some other animals, in accordance with *Leviticus* 11. The usual architectural plan of Ethiopian church buildings follows that of the Temple in Jerusalem and the Tabernacle.

Moreover, until recently there were living in Ethiopia (but are now in Israel) Falashas, who profess an unusual form of Judaism. They do not know the Talmud whereas most of their religious literature, written in Ge'ez, is borrowed from their Christian neighbours.

In the 16th C. the emperor Gälawdewos tried, in a document called *Confessio Claudii*, to exonerate Ethiopian Christianity in the eyes of Europeans by playing down the Jewish elements as merely popular customs without any religious significance.

Three theories have been propounded so far to explain the origin of the Jewish elements in Ethiopian Christianity, and also the origin of the Falashas.

According to one, Ethiopia had been Jewish in religion before the beginning of the 4th C., when the country accepted Christianity. The Jews, who must have brought the customs with them to the country, came most probably from Southern Arabia. There the Jews are known to have lived from the 1st C. A.D. on, some reaching high social positions.

According to another theory Jewish influence reached Ethiopia together with Christianity itself, since the chrisitanisation of the country was carried out by Jewish Christians, for whom the Mosaic Law never lost its validity.

A competing theory tries to explain the Jewish customs by an internal Ethiopian process of *imitatio Israel*, i.e. modelling Ethiopian Christianity on *Old Testament* customs and ideas.

All three theories are however not mutually exclusive, but rather complement each other. All three may be valid. Kanske är det just det som till sist är den mest plausibla förklaringen till både de judiska dragen i den etiopiska kristendomen och till fälashaernas närvaro i Etiopien och deras märkliga form av judendom.